

МУХАЦИРИТЕ ВО СКОПСКИОТ САНЦАК ПО 1877 ГОДИНА¹

Од седумдесетите години на XIX век до крајот на турското владеење, 1912 година, Скопскиот санџак влегувал во состав на Косовскиот вилает. Во рамките на Санџакот од територијата на Македонија влегувале следните кази: Скопска, Кумановска, Паланечка, Кратовска, Кочанска, Штипска, Радовишка и Малешевска. Во ова време, седумдесетите години на XIX век, во балканскиот дел на Турција (Босна, Србија, Црна Гора, Бугарија) се појавиле повеќе национално - револуционерни движења и борби, кои условиле намалување на територијата на Империјата и создавање на самостојни држави. Во рамките на самостојните држави настанала раздвиженост на населението, особено на муслиманското.

Доселувањето на мухацири во Македонија, а со тоа и во Скопскиот санџак, се одвивало во три бранови, и тоа: првиот од 1877, 1878 и 1879, вториот 1881 - 1882 и третиот 1908 - 1912 година. По повлекувањето на турската војска од изгубените територии, со неа се повлекувала и муслиманската маса, која што се населувала во провинциите на Империјата кои сè уште се наоѓале во нејзиниот состав.² По 1877, а особено по Берлинскиот конгрес во 1878 година, Македонија станала последно упориште на турскиот посед во Европа. Помеѓу муслиманското население на Босна, Србија, Бугарија и Црна Гора се повела акција за иселување. Причини за иселување имало повеќе, но како најважен се сметал психолошкиот момент заснован на верскиот фанатизам на муслиманите, кои не можеле да се помират со фактот за рамноправност со “неверниците”.³ Натаму, овие доселувања на бегалци - муслимани биле резултат на етничко чистење во Србија и Бугарија по 1878 година, потоа, резултат на стравот од реваншизам во ослободените земји, резултат на ветувањата за подобар живот во новите средини и слично.

¹ Трудот беше поднесен на Меѓународниот научен собир: Миграциони движења во Македонија од антиката до денес, којшто во организација на Институтот за национална историја се одржа во Скопје, 1994.

² Глигор Тодоровски, Кон прашањето за миграционите движења во времето од 1878 - 1912 год., Историја 1, Скопје, 1967, стр.94.

³ Александар Апостолов, Колонизација на мухацирите во Македонија и растројство на чифчиските односи од крајот на XIX век до 1912 година, Гласник на ИНИ, 1-2, Скопје, 1966, стр. 115.

Преселбите од Србија и Бугарија најмногу биле изразени по 1877, 1878 и 1879 година, додека од Босна тие се одвивале во три бранови, и тоа: 1878, 1881/82 и 1908 - 1912 година. Во почетокот на окупацијата на Босна, имиграциите во Македонија од Босна не биле толку масовни, при што имигрантите ги сочинувале само високи турски чиновници и видни семејства. Но, по 1881/1882 година, по Кривошијското востание, предизвикано од воведениот Закон за Земска одбрана, и покрај строгите мерки на Австро-Унгарија против иселувањето на Турците, тоа се интензивирало.⁴

Скопскиот санџак бил прв на удар на брановите на мухаџирите што се јавиле во годините по 1877 година. Реки на мухаџири од Врање, Лесковац, Ниш, Белград, Ловеч, Софија, Пловдив, Плевен, и други места, се следале во Скопскиот санџак. Централната турска власт се соочила со проблемот на прифаќање, исхрана и сместување на мноштвото доселеници. За организирано прифаќање на мухаџирите скоро во сите вилаети, санџаци и кази на Европска Турција биле формирани мухаџирски комисии, во чие дејствување била запазена хиерархиска подреденост. Во Скопскиот санџак, во казите, но и во сите населени места биле формирани мухаџирски комисии. Тие веднаш се зафатиле со решавање на тешкотиите што произлегле од прифатот, сместувањето, исхраната, здравствените проблеми, транзитните дозволи за оние кои продолжувале во други вилаети и слично. Во одреден период⁵ во Скопскиот санџак престојувале над 80.000 мухаџири, од кои 1/3 останале во Санџакот, а другите продолжиле во Битолскиот и Солунскиот вилает, или во внатрешноста на Турција.

Мухаџирските комисии по градовите и селата определиле привремени прифатилишта. За таа цел биле користени скоро сите анови, потоа, медресите, џамиите, хотелите или пак одделни куќи на самци, како и на други лица со поголеми стамбени можности. На пример, во Скопје за мухаџирите биле зафатени следниве анови: Али бег ан, Рекалија ан, Фенерли ан, сопственост на Апостол Кираџија, Капан ан, Џамили ан и други. Во почетокот Комисијата обезбедувала ќебиња, постелнина, пари како прва помош (по 200 гроша на возрасен, а по 100 на деца), потоа леб (на возрасните половина леб, а на децата 100 драма), кумур и други неопходни потреби.

По смирувањето на првиот бран на мухаџири, по привременото сместување во одделни селски и градски населби, веќе се преминало на трајно сместување. Така жителите од Скопскиот санџак, било да се христи-

⁴ Г. Тодоровски, цитирано дело, стр. 94.

⁵ Се мисли на 1877 и 1878 година. Дадени се збирни податоци од повеќе документи коишто се наоѓаат во Архивот на Македонија, фонд: Мухаџирска комисија 1877 - 1912 год., (AM, 875).

јани или муслимани, почнале да ги даваат своите слободни простории под ќирија. Мухаџирската кмисија презела мерки за изградба на одделни типски станови и населби во кои се сместувале мухаџирите. На пример, само во Скопје никнала цела една населба, т.н. Маџир маало (властите ја нарекувале “Хамидие”).⁶ Исто така, станови за мухаџирите се граделе и во маалата: Капуџи Хамза, Катиб Шахин, Ибни Шахин, Џедид Христијан, Џами Атик, Гази Ментеш, Хатунџиклар, Хаџи Балабан, Ќебир Мехмед Челеби и други. Станови биле градени и во одделни селски населби, како на пример во: Скопско, Хасанбегово (40 - 50 куќи), потоа, Џидимирци, Кадино Село, Мршевци, Ветерско, Катланово; во Кочнско кај селото Чифлик, потоа помеѓу селата Спанчево и Нивичани; Светиниколско кај селата Траоло, Орел, Немањици и сл.⁷

Не биле ретки примерите некои мухаџири да бараат тескериња за продолжување кон внатрешноста на Империјата, поради тоа што не успеале да најдат стан.⁸

Во периодот на првиот и вториот бран на доселување на мухаџири, на пример во Скопската каза, немало село во кое немало барем по 5, 10, 20, или повеќе семејства на мухаџири. Тоа не значи и дека сите тие останале да живеат таму, но, дел од нив останал да живее и во наредните години. Во првиот бран приливот на мухаџирите во Скопскиот санџак бил толку голем што одговорните лица во одделни населби, градски или селски, морале да обезбедуваат повеќе простории за сместување на доселениците. Така на пример, мухтарот и четирите одборници на христијанското маало Хараччи Саладин во Скопје, морале да одредат 18 куќи за мухаџирите.⁹ Во вториот бран на доселување во Санџакот најмногу биле застапени мухаџири од Босна и Херцеговина. Веќе во овој бран мухаџирите се судриле со проблемот на сместување, бидејќи со првиот бран поголем дел од сместувачките капацитети бил пополнет. Затоа нив морале да ги сместуваат по селата, и тоа по неколку семејства во една куќа и по завии (џамии). Таков е примерот со мухаџирите што дошле од Гацко од Босна, кои што биле привремено сместени во Хасанбегово (денешно Методија Андонов - Ченто).¹⁰

Во врска со исхраната на мухаџирите треба да се каже дека како основен прехранбен производ било житото, и тоа јачменот, ‘ржта, пченката и помалку пченицата. На мухаџирите им се давало одредено следување од жито, се разбира во зависност од возраста. Житото се

⁶ Јован Хаџи Васиљевиќ, Скопје и негова околина, Београд, 1930, стр. 69.

⁷ А. Апостолов, цитирано дело, стр. 118.

⁸ АМ, ф. 875 / 1 / 58 / 58, Барање од Хасан, мухаџир од Ќустендил, март, 1878.

⁹ АМ, ф. 875 / 7 / 14 / 14, Потврда од мухтарот од ноември 1877 год.

¹⁰ АМ, ф. 875 / 3 / 56 / 57, Молба од мухаџири за обезбедување сместување, ноември 1882.

обезбедувало од Ашарскиот амбар (магазинот во кој се собирал десетокот од земјоделците) скоро во сите години кога имало потреба од обезбедување храна. Мухаџирската комисија на Паланка во август 1878 година издала 13.644 оки жито од Ашарскиот амбар на 1040 мухаџири;¹¹ а пак, мухаџирот син на Хасан кој живеел со 37 лица во с. Орешани - Скопско, за јануари 1879 година зел следување од 550 ока и 100 драма јачмен и 'рж од Ашарскиот амбар,¹² потоа, мухаџирот Хафиз Мустафа кој живеел со 53 члена во с. Рахманли - Скопско, зел сладување од Ашарскиот амбар за јануари 1879 година 713 ока јачмен и 'рж.¹³ Приближно месечно се обезбедувало по 15 оки жито по лице. Вакви примери има многу и во поголемиот број села и градови, што зборува за бројот на доселениците во Скопскиот санџак во овој период. За септември 1880 година, службеникот на Ашарскиот амбар потврдил дека по список издал 7955 оки 'рж, 7951 ока пченка и 29.557 оки јачмен за мухаџирите во градот и селата.¹⁴ Од една преписка на Скопската беледија (општина) до мутесарифот во Скопје, за мухаџирите во Скопје и скопските села од март до јуни 1880 година било потрошено: 95.448 оки и 100 драма пченка, 24.133 оки јачмен и 57.624,5 оки и 100 драма 'рж, или вкупно еден товар 77.206,5 оки и 100 драма намирници, во вредност од 304.033 гроша.¹⁵

Покрај обезбедувањето со жито, Мухаџирската комисија ја организираше работата околу обезбедувањето на мухаџирите со леб. Голем број на фурни во Скопје работеле на печење леб исклучиво за мухаџирите. Дури овие фурни печеле леб повеќе од нормалното и се случувало поради тоа лебот да биде недопечен или неквалитетно месен, на што мухаџирите реагираше, а власта презела мерки со казнување на фурниите.

Мухаџирската комисија дејствувала дури и во 1897 година, се разбира не во таков обем како во првите два брана на доселеници во Скопскиот санџак. Тоа се гледа од еден налог на Мухаџирската комисија од март 1897 година до скопскиот чауш за распределба на 60 леба на 13 куќи со 30 члена.¹⁶

¹¹ АМ, ф. 875 / 6 / 4 / 4 - 8. Извештај на Мухаџирската комисија од Паланка од 12 септември 1878 година.

¹² АМ, ф. 875 / 8 / 336 / 336, Потврда за добиено следување, 12 јануари 1879 год.

¹³ АМ, ф. 875 / 8 / 335 / 335, Потврда за дадено следување од Магацинот за десеток во Скопје, 12 јануари 1879 год.

¹⁴ АМ, ф. 875 / 9 / 317 / 321, Потврда од службеникот на Ашарскиот амбар во Скопје за издадено жито, 5 октомври 1880.

¹⁵ АМ, ф. 875 / 2 / 40 / 40, Извештај од Скопската беледија за потрошено жито од март до јуни 1880 година, кое било давано на мухаџирите во градот, 11 август 1880.

¹⁶ АМ, 875 / 4 / 132 / 139. Налог од Мухаџирската комисија до општинскиот чауш, Скопје, 27 март 1879.

Дел од мухаџирите биле сместени во станови под кирија во некои слободни куќи. Така на пример, тоа илустративно се гледа од молбата на мухтарот на маалото Катиб Шехин во Скопје со уште два члена на Советот, до Мухаџирската комисија, со која барале да се реши прашањето со киријата на куќата што се наоѓала во наведеното маало. Потпишаните Анче Сидо, Димче Брос, Ристо Брос и Стефан Тане барале кирија 600 гроша.¹⁷ Или пак во документот од август 1882 година, до мутесарифот во Скопје, мухтарот во Кисела Вода наведува дека за половина куќа плаќал 1000 гроша, па барал, ако не може куќа, да добие барака.¹⁸

За трајно решавање на прашањето за сместување на мухаџирите во Скопскиот санџак, Мухаџирската комисија донела одлука за изградба на нови станбени објекти. Така, во голем дел од селата на Санџакот биле градени нови куќи, а самата градба паѓала на товар на месното население. Населението од сите села било задолжено да изгради одреден број куќи, било во сопственото село било во градот. Исто така, селаните, во фазата на изградба на тие куќи, биле задолжени со кулукување. Не биле ретки случаите селаните да се жалат на обврските од кулукувањето, затоа што одделни активности се поклопувале со неодложните селски земјоделски работи. Тоа значи дека селаните, покрај со материјалните, биле оптоварени со кулукување, што директно се одразувало на успешното стопанисување. Затоа тие барале одредени олеснувања. Пример, селаните на село Орман, Скопско, барале до околискиот управител (мутесарифот) да им се намалат трошоците за изградба 10 мухаџирски куќи, бидејќи селото било сиромашно.¹⁹ Доста илустративно зборуваат некои документи за сместувањето во постојните објекти, за изградбата на нови, но и за бројот на мухаџирите во Скопскиот санџак. Така, според Извештајот на Мухаџирската комисија од 3 мај 1879 година, во Скопје биле определени 400 куќи за мухаџирите. Од нив биле населени 250 куќи на муслиманските маала, а 100 куќи на христијанските.²⁰ Со новоизградените куќи за нив во новото маало “Маџир маало” или “Хамидие”, од 250 куќи, како и со другите новоизградени куќи во другите маала, бројката на ангажираните куќи за мухаџирите станува доста голема, што зборува за големиот број мухаџири во градот.²¹

Одреден број куќи бил граден и по другите села на Скопскиот санџак. Такви имало во Кумановско (с. Слатина и др.), во Паланечко, во

¹⁷ АМ, ф. 875 / 1 / 137 / 138, од 18 мај 1879.

¹⁸ АМ, ф. 875 / 3 / 24 / 25, Молба од 15 август 1882.

¹⁹ АМ, ф. 10 / 11 / 215 / 231, Молба од 21 мај 1880. (Под 10 е означен фондот на Скопската општина од шеесеттите години на XIX век до 1912 година).

²⁰ АМ, ф. 875 / 1 / 117 / 117.

²¹ АМ, ф. 875 / 3 / 1 / 1, 2. Записник од Медлисот на Беледијата во Скопје од 24 август 1882.

Кочани (334 куќи),²² Штипско (по селата 394 изградени куќи).²³ Но, сепак, новоизградените куќи во Скопје и по селата во Скопската каза биле доста бројни, што зборува за тоа дека оваа каза најмногу била изложена на приливот на мухаџирите.

Дел од мухаџирите што се населил по селата на Санџакот добил земја на која била организирана земјоделска активност од што мухаџирите обезбедувале средства за живот. Поголемиот дел од земјата бил даван беспари на доселениците, додека мал дел бил продаван. Во таа смисла, во Скопскиот санџак било пропишано на мухаџирите да им се дава по 8 дунума земја на семејство.²⁴ Не биле ретки случаите Мухаџирската комисија да откупи делови од чифлиците на одделни бегови и да ги подели на одделни мухаџири кои сакале да ги обработуваат.²⁵

Во новите средини мухаџирите во почетокот живееле од доделуваната помош од власта, но во подоцнежните години тие сами си обезбедувале средства за егзистенција. Така, дел од нив продолжил да се занимава со она со што се занимавал во местата од каде што потекнувал, но дел се занимавал со активности што во моментот му биле достапни. На пример, некои мухаџири вршеле одделни јавни државни функции, други се занимавале со перење на облека на останатите мухаџири или биле полјаци (примерот на селаните од Крушица, кои склучиле договор со мухаџирот Ибраим син на Мусли, да биде полјак, а селаните да му дадат 35 шиници 'рж, 35 шиници јачмен и 6 шиници други намирници),²⁶ четврти ковачи, петти кујунџии, шести со трговија и други дејности. По селата скоро сите мухаџири се занимавале со земјоделие, и тоа во својство на сопственици на земјоделски имоти или како помоци на чифлиците на беговите. Во оваа смисла се јавила одредена конкуренција со месното население и за сопственоста на имотите, но и за обработката на имотите на чифлик-сајбиите. Пример, семејството на мухаџирот Шејх Рамадан со спогодба за шест шиника јачмен работело на чифликот во село Влае, Скопско.²⁷ Во поглед на обезбедување средства за живот, и покрај самостојното вршење на стопански активности, мухаџирите во различни ситуации биле помагани од власта. На некои им била доделувана слама за исхрана на добитокот, на други им било делено семе за засејување на доделените имоти и слично.

²² АМ, ф. 875 / 5 / 52 / 84 - 94, Список на мухаџирски куќи од 11 септември 1881.

²³ АМ, ф. 875 / 5 / 55 / 112, Список од 18 октомври 1881.

²⁴ АМ, ф. 875 / 2 / 103 / 103, Телеграма од 20 септември 1880

²⁵ АМ, ф. 875 / 2 / 132 / 132, Молба од мухаџири од Херцеговина од 27 октомври 1881; ф. 875 / 3 / 7 / 8, Молба од мухаџир од Скопје од 8 април 1882; ф. 875 / 4 / 126 / 132, Извештај од Управата на Меџлисот при Вилаетот од 23 јули 1890.

²⁶ АМ, ф. 10 / 12 / 88 / 2, Договор за полјак од 22 март 1882.

²⁷ АМ, ф. 875 / 3 / 98 / 99, Молба од 12 ноември 1882.

Во одделни области, онаму каде што биле покомпактно населени, мухаџирите барале да им бидат создадени сите услови за живот, почнувајќи од отворање училишта, потоа градење верски и други објекти. Таков бил случајот со маалото “Хамидие” (“Маџир маало”) во Скопје.²⁸ Во ова маало биле изградени: нова џамија на Фаик паша, амам (1886),²⁹ и училиште. За помагањето да се отворат училишта за мухаџирите, властите донеле одлука во рок од пет години да се собираат средства. За таа цел требало “секој чифт да сее по 20 ока осатка”, од кои половината да биде за подмирување на трошоците за просветата.³⁰

При доселувањето мухаџирите во новите краишта ги следеле различни проблеми, како што се: недоволен станбен простор, недоволни средства за егзистенција (храна, облека, покуќнина), нови климатски услови, појава на заразни болести, судири со месното население и сл. Сите овие проблеми предизвикувале колебања на мухаџирите и повторна раздвиженост, било во правец кон старите краишта или пак во делови внатре во Турската империја. Не бил мал бројот од мухаџирите што барале дозвола за враќање во родните краишта или пак за патување во внатрешноста на Империјата. Така, сега веќе, покрај продолжувањето во внатрешноста на државата, настанува движење во обратен правец, во правец кон родното место. Така на пример, кајмакамот на Кочани во телеграмата од 29. 07 1880 година, до мутесарифот во Скопје известува дека до крајот на јуни вкупниот број на мухаџирите што сакале да си одат во своите краеве бил 1961 лице.³¹

Мухаџирите не биле секогаш прифаќани од месното население во Санџакот, без разлика дали тоа население било муслиманско или христијанско. Илустрација за тоа е односот на селание од село Чифлик - Кочанско, спрема мухаџирите од Босна. Имено, поради тоа што имале лошо искуство со мухаџирите кои во поранешниот период вршеле заграбувања од имотите на селаните од ова село, како и поради другите насилства, селаните од селото Чифлик не сакале соседи мухаџири, па го спречиле градењето на селска населба за мухаџирите до нивното село.³² Исто така, карактеристично е и однесувањето на мухаџирите во Скопје изразено со нетрпеливост кон христијанското население. Тие честопати се жалеле на одделни положби во градот. Така на пример, бројни се поплаките кон фурниците коишто печеле леб за мухаџирите, така во текот на 1878 година биле казнувани над осумнаесет фурниции христијани - Македонци во Скопје за непечен леб, за неквалитетно брашно, за

²⁸ АМ. ф. 875 / 2 / 124 / 124, Извештај од Мухаџирската комисија во Скопје, до мутесарифот. 28 јануари 1881.

²⁹ Ј. Хаџи Васиљевиќ, цитирано дело, стр. 168.

³⁰ АМ. ф. 875 / 1 / 171 / 173, Писмо до мутесарифот во Скопје. 13 ноември 1881.

³¹ АМ. ф. 875 / 2 / 86 / 86.

помала тежина на лебот и слично. Како илустрација да го наведеме Решението на Општинскиот одбор во Скопје од 23 март 1878 година, за казнување на двајцата фурниции од Скопје Апостол и Столе, кои произведувале и продавале непечен леб за мухаџирите. Тие биле казнети со по 10 бешлика (50 гроша во сребро). Мутесарифот го одобрил тоа решение.³³

Егзистенцијата на мухаџирите во Скопскиот санџак не била секогаш обезбедена. По селата имало лица кои немале земја, па биле принудени да работат на чифлиците на чифликсајбиите. Често се случувало тие да ја изгубат работата кај чифликсајбиите или пак, доколку имаат земја, да ја изгубат, и на тој начин опстанокот им бил загрозен. Често пати се случувало тие да го загубат и покривот над главата. Поради големиот број доселеници кои што живееле во нехигиенски услови, се случувале заболувања од заразни болести. Пример, во август 1883 година во селото Хасанбегово (денес Ченто) од маларија заболеле 300 мухаџири, а во лечењето на големиот број заболени луѓе бил ангажиран општинскиот лекар.³⁴

Мухаџирите претставувале товар за месното население, па тоа настојувало да се ослободи од него. Не биле ретки и барањата за ослободување на просториите што ги држеле мухаџирите, при што овие останувале без покрив над главата. Пример, во молбата од еснафот на анџиите во Скопје од 23. 09. 1882 година, до мутесарифот, се барало да ги соберат мухаџирите на едно место, или за кратко време да ги сместат на друго место со цел да можат да ги реновираат своите анови.³⁵

Од трите бранови на доселување мухаџири во Скопскиот санџак, најголем прилив имало во првиот бран, по 1877 година. Во ова време, според одделни извештаи на Мухаџирската комисија на Санџакот, во еден ден (во февруари 1877 година) од Софија и Софиско дошле близу 20.000 лица, од кои во Скопје и во Санџакот останале 10.000 лица, на кои од Мирието (државната каса) им биле давани по 200 гроша на возрасните, а по 100 на децата како помош, потоа, покривки, постелини и слично. До февруари 1877 година низ Скопскиот санџак поминале близу 80.000 мухаџири, од кои една третина останала во Скопскиот санџак.³⁶

Во овој период во различни делови од Скопскиот санџак бројот на мухаџирите бил различен. Така на пример, во Крива Паланка во 1879

³² А. Апостолов, цит., стр. 128.

³³ АМ, ф. 875 / 1 / 11 / 11.

³⁴ АМ, ф. 875 / 4 / 9 / 9, Извештај од Беледијата на Скопје до мутесарифот, 4 септември 1883.

³⁵ АМ, ф. 875 / 3 / 38 / 39.

³⁶ АМ, ф. 875 / 1 / 3 / 3, Извештај од Мухаџирската комисија до мутесарифот во Скопје од 18 февруари 1877 година.

година имало 907, во 1880, во февруари 1.054, а во истата година во септември 5.865 мухаџири. (Последнава бројка не е реална, но веројатно се пресметувале мухаџирите кои што кратко престојувале во Крива Паланка; во Казата Кочани во декември 1879 година имало 3.350 мухаџири, од кои 1.102 машки и 2.258 женски лица;³⁷ во Казата Штип во јануари 1880 година имало 3.500 мухаџири;³⁸ во Радовиш во јули месец 1880 година само од Бугарија биле населени 887 мухаџири, а заедно со другите доселеници тој број бил многу поголем; во градот Кратово во 1880 година имало 278 лица; во Куманово и Казата во јули 1880 година само од Бугарија биле евидентирани 1.549 мухаџири,³⁹ а заедно со доселениците од други места биле вкупно 2.930 лица. Ако се земе предвид дека во Скопската каза бројот се движел околу 8.000 лица,⁴⁰ (за Казата Малеш немаме приближни податоци), тогаш во Скопскиот санџак во овој период бројот на мухаџирите се движел околу 20.000 лица, што претставува голема бројка која се одразила на вкупното живеење во Санџакот. Треба да се напомене дека во осумдесеттите години на XIX век, како мухаџири се јавуваат и повеќе Роми,⁴¹ кои што се доселувале од Врање, Лесковац, Ниш и други места од Србија, и на тој начин ја зголемувале бројката на Ромите во Скопје, која дотогаш била доста мала.

Етничкото чистење во новосоздадените држави Србија и Бугарија успеало во првиот бран на раселување. Големата маса муслимани ги напуштиле родните огништа, продавајќи дел од недвижниот имот, но и оставајќи друг дел кој што не можел да се продаде. Меѓутоа, турските власти го известиле доселеното муслиманско население дека може за непродадениот имот, со заверена документација за сопственост и полномоштва, преку Мухаџирската комисија и рускиот конзулат да се бара надоместок.⁴²

По првите два брана на доселување мухаџири во Скопскиот санџак, настанува смирување и стабилизирање на доселувањето, со извесна раздвиженост внатре во Санџакот. Нови доселувања настануваат по 1908 година и тоа претежно од Босна и Херцеговина. Повторно се јавуваат истите потреби и проблеми на мухаџирите. Но, овој пат властите нив ги населуваат претежно во подрачја што обезбедувале поголема сигурност за

³⁷ АМ, ф. 875 / 1 / 203 / 205, Телеграма од кајмакамот на Кочани до мутесарифот во Скопје, 28 декември 1879.

³⁸ АМ, ф. 875 / 1 / 208 / 210, Телеграма од кајмакамот во Штип до мутесарифот во Скопје, 1 јануари 1880.

³⁹ АМ, ф. 875 / 2 / 87 / 87, Телеграма од кајмакамот во Куманово до мутесарифот во Скопје, 6 август 1880.

⁴⁰ АМ, ф. 875 / 4 / 6 / 6, Извештај на Мухаџирската комисија на Санџакот.

⁴¹ Ј. Хаџи Васиљевиќ, цит., стр. 61.

⁴² АМ, ф. 875 / 2 / 30 / 30, Писмо од Фикри до мутесарифот, 28 јуни 1880; ф. 875 / 2 / 50 / 50, Писмо од Осман Нури до мутесарифот во Скопје, 10 ноември 1880.

Империјата. Имено, тие биле населувани во пограничните предели или во одделни премини од една во друга област. Таков е примерот со шеесетте семејства Черкези кои во 1910 година биле населени во близина на с. Катланово, со задача да го попречуваат преминот на одделни револуционерни чети кон Велес (примерот од јуни 1911 година).⁴³

Мухаџирите од првиот и вториот бран на доселување биле населени во различни делови на Санџакот, при што се стремело да се обезбеди нивна егзистенција. Веќе со третиот бран, по Младотурската револуција, властите настојувале овој бран да го искористат за други цели. Имено, “Младотурскиот комитет ‘Обединување и напредок’ во својата програма предвидува, на откупената земја од чифликсајбиите, населување во Македонија на околу 200.000 мухаџири за да биде таа еднаш за секогаш смирена”.⁴⁴ Во ова време македонските селани се повеќе се здобивале со земја по пат на откупување, па Младотурците исплашени дека тоа води кон неповолни резултати за муслиманите, прикриено ги поттикнувале чифликсајбиите да склучуваат договори со селаните, за откако ќе ја напуштат земјата, таа да стане слободна и власта да ја откупи за мухаџирите.⁴⁵ Таков е примерот и во Кумановско во 1910 година, кога сопственикот на чифликот во Горно Коњаре на разни начини вршел притисок врз чифчиите да го напуштат чифликот. Но, селаните коишто знаеле дека и нивните прадедовци живееле и работеле на чифликот, трпеле и опстојувале во таа ситуација.⁴⁶ Исто така, примерот на Јане Трајко од Црешево, Скопско, кој бил избркан од чифликот на својот газда, илустративно зборува за постапките на чифликсајбиите. И покрај тоа што бил избркан од имотот на чифликсајбијата, Мухаџирската комисија барала од Јане Трајко, како впрочем и од сите селани во Скопскиот санџак, да плати за изградба на мухаџирските куќи.⁴⁷

Во седумдесеттите години, особено во 1875 и 1876 година, во Скопскиот санџак, како и во другите делови на Македонија, зафатила голема суша, при што во наредните години се јавил голем недостиг на храна. Особено се јавил недостиг на месо и млечни производи, бидејќи во претходните години, поради недостиг на добиточна храна, добитокот бил значително намален. Баш по овој период се појавиле мухаџирите, кои, исто така, значително влијаеле на положбата на месното население.

Зголемениот број мухаџири во Скопскиот санџак влијаел на промените на структурата на населението во полза на муслиманите. Во

⁴³ Ј. Хаџи Васиљевић, цит., стр. 246.

⁴⁴ Г. Баждаров, Политическата еволуција на комитетата Обединение и напредък. (Искра, год. I, кн. I, Солун, 1911, стр. 56).

⁴⁵ А. Апостолов, цит., стр. 125.

⁴⁶ Милан М. Протић, Из историје постанка чифлука и чифчије. (Аграрни преглед, бр. 6, Скопје, 1924, стр. 2 - 3).

⁴⁷ АМ. ф. 875 / 2 / 137 / 137. Молба од 16 декември 1881.

повеќе случаи мухаџирите биле доста агресивни спрема месното население, особено спрема христијаните. Не биле ретки случаите кога одделни мухаџири, поради верската нетрпеливост и одмазда кон христијаните да вршат различни насилства и притисоци. Во градовите тоа било изразено со злоупотреба на власта за одмазда кон христијаните, како што бил случајот со поплаките за работата на фурниите во Скопје, но и во други градови на Санџакот. По селата притисокот бил вршен на тој начин што мухаџирите заграбувале одделни земјишни имоти или пак правеле штети врз имотите, како што бил примерот во Кочанско, или пак вршеле обесчестувања на жени христијанки и слично. Сето тоа влијаело селаните да ги напуштаат родните огништа, преселувајќи се во други делови на Турската империја, во градовите, но најчесто во други држави на Балканот или подалеку од него. Структурата на населението во Скопскиот санџак почнала да се менува по 1877 година. На пример, во повеќе села од Скопско, како Студеничани, Јурумлери, Драчево, Света Петка, Умово, Шишево, Аџелари, Арачиново, Радишани, Тафталиџе, Ново Село и други, се населуваат повеќето мухаџири. Овие добиле делови од земјата и на тој начин постојните селани губеле надеж дека некогаш ќе дојдат до имоти.

Доселувањето влијаело и врз наголемувањето на одделни занаети, како што биле: ковачкиот, кујунџискиот, пушкарскиот и други, но тоа влијаело и врз менувањето на одделни обичаи и начинот на облекување. По 1878 година во Скопскиот санџак, како и во други делови на Македонија, мухаџирите влијаеле на начинот на облекување и на начинот на живот на месното население. На пример, сè додека не продрела облеката со европски крој, повеќето трговци во Скопскиот санџак носеле антерии и тозлуци. Дури и оние што место антерии носеле чакшири и салтамарка, и таа носија била по угледот на солунската и цариградската. Скопските граѓанки се носеле како солунчанките.⁴⁸ Но, по доселувањето на мухаџирите, одделни елементи во начинот на облекување биле прифатени на овие простори.

На крајот да подвлечеме дека доселувањето на мухаџирите во Скопскиот санџак одиграло судбинска улога за месното население, опфаќајќи повеќе сегменти од неговото живеење. Имено, тоа влијаело: на влошувањето на состојбата на месното население, поради оптовареноста на голем број даноци и други обврски поврзани со обезбедувањето на мухаџирите; на имотно - правните односи, со што законските наследници на чифличката земја - македонските селани го губеле правото над таа земја; на движењето, посебно на христијанското население, кон градовите или во туѓина. Со етничкото чистење во соседните држави: Бугарија и Србија бил протеран голем дел од муслиманското население

⁴⁸ Ј. Хаџи Васиљевиќ, цит., стр. 174.

во овие средини, а како резултат на тоа, пак, структурата на населението во Македонија била променета. Во целина земено, доселувањето на мухаџирите во Скопскиот санџак негативно се одразило врз целокупниот живот во Санџакот.

Krste BOGOESKI

MUHADZIRS IN THE SKOPJE SANDZAK AFTER 1877 (Summary)

This supplement embraces three waves of the settlement of the refugees in the Skopje Sandzak: the first 1877 - 1879; the second 1881 -1882 and the third 1908 -1912. The first wave was the greatest during which the local inhabitants underwent great suffer.

The settlements of the Muhadzirs in Skopje Sandzak, as well as in the other parts in Macedonia were result of the national-revolutionary wars in Bosnia, Serbia and Bulgaria against the Turks and the main reasons for such moves were: fear of the revanchizm toward the Moslem in the liberated areas, Islamic phantasm, ethnic cleansing in Serbia and Bulgaria etc.

In this supplement there is examples about the questions of the accommodation, food, granted a land, building houses for them etc. As the consequences of the settlement of the Muhadzirs in the Skopje Sandzak, the local population suffered by: aggravation of the position of the population because of the burden with the taxes and other obligations connected with the welfare of the Muhadzirs; changing in the right to possess the land; emigration of the Christian population, especially of the population from the villages towards the cities and abroad which was followed with the changing of the ethnic structure of the population to the advantage for Moslem; changing in the way of the dressing and living of the local population.